

УДК: 396.4

ДОБРОВОЛЬСЬКА В.А.,

Херсонський національний технічний університет.

Добровольська Вікторія Анатоліївна (1978 р. н.). У 1999 році закінчила з відзнакою історичний факультет Херсонського державного педагогічного університету, в 2000 р. – магістратуру. З 2001 року – аспірантка Херсонського національного технічного університету. Кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Херсонського національного технічного університету. У 2006 році захистила кандидатську дисертацію: *“Історія жіночої освіти Півдня України (1901-1910 рр.)”*.

ЖІНОЧІ ПРОФЕСІЙНІ ШКОЛИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюється процес становлення системи професійної освіти у другій половині ХІХ століття, розглядається мережа жіночих професійних навчальних закладів Півдня України на початку ХХ століття та зміст навчально-виховного процесу.

The article highlights the process of setting of the professional educational system in the second half of the XIX century. It examines the network of women professional educational establishments of the south of Ukraine at the beginning of the XX century as well as the contents of the educational process.

Професійна освіта є важливою складовою освітньої політики нашої держави, бо вона тісно пов'язана із соціально-економічним розвитком країни. З метою задоволення потреб народного господарства в кваліфікованих робітниках працює мережа професійних навчальних закладів. Ці школи готують молодь до професійного вибору, даючи сукупність певних знань і навичок, виховуючи морально-психологічні якості, необхідні фахівцям певної галузі трудової діяльності. Вважаємо, що досвід діяльності жіночих професійних шкіл Півдня України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття може стати в нагоді при реформуванні системи професійної освіти.

Автор прагне висвітлити основні аспекти діяльності жіночих професійних шкіл на Півдні України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. В історіографії ця проблема недостатньо вивчена. Праці радянських істориків розкривають історію професійної освіти дорядняського періоду, побіжно висвітлюючи діяльність окремих жіночих профшкол Півдня України [2, 5]. Дослідниці Л. Применко, Т. Сухенко займаються питаннями історії жіночої освіти в Україні та подають деякі відомості про профшколи Півдня України [3, 18]. Окремі дослідники розглядають діяльність профшкол окремих регіонів – Николаївщини та Катеринославської губернії [13, 16]. Метою даного дослідження є спроба висвітлити вплив реформ 1860-1870-х років на процес утворення системи професійної освіти, розглянути мережу професійних шкіл для жіноцтва Півдня України на початку ХХ століття, з'ясувати особливості

матеріального становища освітніх закладів, структуру навчально-виховного процесу.

У другій половині ХІХ століття відбувалося залучення жіноцтва до виробництва – суспільного та промислового, що було результатом проведення демократичних реформ 60-70-х років. Царський уряд активно створював законодавчу базу системи жіночої професійної освіти. У 1900 році при Міністерстві народної освіти був створений спеціальний відділ для керівництва жіночими професійними навчальними закладами [1].

На Півдні України відбувався процес становлення різномірної системи профосвіти. Автором пропонується поділяти професійні навчальні заклади за типом на школи, майстерні, курси, класи, училища; за метою навчання – на технічні, сільськогосподарські, ремісничі, педагогічні, медичні, комерційні, мистецькі та ін.; за підпорядкованістю – школи Міністерства народної освіти, Відомства установ імператриці Марії, Міністерства торгівлі й промисловості, морського відомства та ін.; за засобами утримання – земства, міста, товариства, міністерства, приватних осіб. У даній роботі приділяється увага діяльності нижчих та середніх жіночих профшкол технічного і ремісничого профілю.

У другій половині ХІХ століття на Півдні України була сформована мережа нижчої та середньої професійної освіти. До нижчих професійних закладів для жінок відносилися жіночі професійні школи, ремісничі навчальні заклади, професійні курси і класи. Система жіночих професійних шкіл була дуже

різноманітна і заплутана, бо один і той же навчальний заклад у різних звітах виступав як училище, курси, класи та ін.; школи часто змінювали свою назву, зростаючи від закладу третього розряду до гімназії з професійними відділеннями.

“Основні положення про промислові училища” (1888 р.) встановлювали в країні три типи технічних училищ: середні, нижчі, ремісничі. Пізніше було створено низку спрощених типів шкіл: школи ремісничих учнів, нижчі ремісничі школи, сільські ремісничі навчальні майстерні з трирічним курсом навчання. Вони готували ремісників, робітників технічних професій і сільського господарства [2].

На початку XX століття були законодавчо оформлені ремісничі та професійні відділення при початкових школах, що здійснювали підготовку майстринь ткацького та швейного ремесел. Середню освіту дівчата могли здобути у відповідних фахових училищах та на курсах.

Кількість жіночих професійних шкіл була незначною. У 1901 році в імперії налічувалося лише 129 жіночих професійних шкіл із контингентом 9920 осіб [3]. Цей факт був результатом низки факторів: недостатньої фінансової допомоги держави; відсутності перспективи переходу із профшколи до середніх та вищих освітніх закладів; прагнення вищих верств суспільства розвивати насамперед чоловічу професійну освіту; відсутності цілісної системи жіночої професійної освіти.

У нижчих технічних і ремісничих навчальних закладах дівчат навчалася менше, ніж хлопчиків. Про це свідчать такі статистичні дані: у 1905 році в Одеському градоначальстві Херсонської губернії у зазначених школах навчалася: хлопців – 1421, дівчат – 1310 [4]. У жінок з гуманітарною освітою було більше шансів працювати за спеціальністю і заробляти собі на життя, а технічна сфера виробництва вважалася сферою переважно чоловічої праці; успіхи жінки на цьому терені вважалися винятком.

На початку XX століття характерним явищем була професіоналізація початкової школи. Вперше ручна праця (як навчання ремеслу) була введена до практики загальноосвітніх шкіл країни у 60-70-х роках XIX століття, а з 1869 року ремісничі заняття виступали в якості обов'язкових предметів у початкових навчальних закладах [5].

Розглянемо процес професіоналізації початкової школи Півдня України на конкретних прикладах. Ремісничі відділення існували при Керченському двокласному парафіяльному жіночому училищі, Каховському двокласному міністерському змішаному, Покровському жіночому початковому, Євпаторійському караїмському приватному жіночому училищі третього розряду. У 1909 році тут навчалася 649 учнів, із яких 437 навчалася протягом двох-п'яти років ремеслам: швацькому, ткацькому, витонченому рукоділлю, крою і шиттю дамського та дитячого одягу. На утримання цих відділень найбільше коштів надійшло від земства – 1662 крб, трохи менше від уряду – 1240 крб, товариств – 963 крб, плата за навчання склала 60 крб, а в результаті продажу виробів і виконаних замовлень було отримано 402 крб. [6].

Здобути вміння і навички з певного ремесла дівчата могли і в ремісничих училищах, наприклад, у жіночому ремісничому училищі Євпаторійського караїмського товариства піклування про бідних, де працювали два відділення: кравецької майстерності й витонченого рукоділля; крою та шиття дамського і дитячого одягу [7]. Випускниці самі обирали

подальшу долю: продовжувати навчання у середніх школах, виконувати замовлення вдома або знайти роботу у великих міських майстернях.

Середню жіночу спеціальну освіту дівчата могли отримати у школах певного типу. Так, професійні училища готували вчительок та фахівців із жіночого рукоділля. Приймалися жінки із середньою освітою для навчання протягом двох-п'яти років. Жіночі професійні школи приймали учениць із початковою освітою і готували їх протягом п'яти-семи років для праці у різних швацьких майстернях. Професійні курси були розраховані для працюючих жінок і надавали знання з окремих предметів із доведення та рукоділля. Термін навчання – від двох місяців до одного року.

У Сімферопольському районі в 1909-1910 н.р. працювали дві приватні професійні жіночі школи – християнська та єврейська. Християнська школа складалася з п'яти класів, два останніх з яких були спеціальними з крою та шиття жіночої сукні й білизни. Єврейська школа розподілялася на два відділення – початкове (три класи) і професійне, де дівчата оволодівали модно-кравецьким, швацьким ремеслами і вивчали шиття білою і кольоровою гладдю. У 1910 році в цих школах навчалися 318 учениць, 207 з яких – у єврейській [8].

Матеріальне становище жіночих професійних шкіл складалося з різних джерел. Наприклад, статті утримання двох шкіл – приватної безкоштовної жіночої професійної школи випускниці вищих жіночих курсів А. Машковцевої та жіночого єврейського професійного училища вчительки А. Коган-Зусманович – склалися у 1909 році з таких пунктів: допомога християнській школі від держави – 4000 крб; земства – 500 крб; міської влади християнській школі – 750 крб, єврейській – 550 крб; пожертвування для школи А. Машковцевої – 1600 крб, для школи А. Коган-Зусманович – 6296 крб; інші джерела для християнської школи – 5605 крб, для єврейської школи – 2194 крб за рік [9, 10]. Християнські професійні школи були у кращому матеріальному становищі, бо отримували допомогу від держави і органів місцевого самоврядування, на відміну від єврейських.

На початку XX століття професійні жіночі школи належали різним відомствам, приватним особам, товариствам, тому відрізнялися різною структурою навчально-виховного процесу і змістом освіти.

У навчальних планах більшості жіночих професійних навчальних закладів чільне місце посідали загальноосвітні дисципліни, що мали професійну спрямованість, і при викладанні яких враховувалися потреби місцевого населення та природнокліматичні умови конкретного регіону. Поряд із цим значна увага приділялася релігійному вихованню та практичній підготовці учениць. Зміст навчальних програм мав певні особливості: професійне спрямування загальноосвітніх та практичне – фахових дисциплін. Розглянемо особливості навчально-виховного процесу таких шкіл на конкретних прикладах.

До розряду нижчих професійних училищ відносилось Миколаївське училище для доньок нижчих чинів Чорноморського флоту, яке підпорядковувалося Відомству установ імператриці Марії [11]. На навчання приймали дівчат не менше восьми років. Протягом шести років викладали закон Божий, російську мову, арифметику, історію, географію, чистописання, церковний та світський співи. Головним завданням було навчити в'язанню, шиттю,

кулінарній і пральній справі, прибиранню та одному з ремесел – швацькому, вишивальному або дамсько-кравецькому. Система оцінювання була 12-бальною [12]. Училище, як і більшість жіночих профшкіл, приймало приватні замовлення: прання білизни, в’язання, вишивання і шиття жіночого одягу, а гроші виплачувалися випускницям. Після закінчення училища дівчата отримували направлення на роботу до майстерень Адміралтейства, а головним чином, – у приватні будинки на посади кухарки та прачки [13].

Зміст освіти жіночих ремісничих училищ, що відігравали роль проміжної ланки у здобутті певної спеціальності, носив обмежений характер, бо вони надавали освіту з рукоділля і певних ремесел, не маючи чітко встановленого терміну навчання, стабільної загальноосвітньої програми [14].

Строк навчання та тривалість занять у ремісничих відділеннях початкових училищах встановлювалися на місяць залежно від виду ремесла, мети навчання та рівня підготовки учнів. Акцент робився на вивчення графічного мистецтва – креслення, малювання, крім того, окремі положення технології ремесел (швацького, витонченого рукоділля, крою і шиття дамського та дитячого одягу) або виробництва та інші предмети, які стосувалися спеціальності ремісничого відділу [15]. Ремісничі відділення початкової школи в деякій мірі замінили ремісничі та технічні училища, яких було недостатньо.

Власники підприємств були зацікавлені у створенні початкових навчальних закладів для підготовки кваліфікованих робітників. Із цією метою у селі Мар’їне Павлоградського повіту Катеринославської

губернії відкрилося приватне двокласне училище за кошти власника суконної мануфактури П. Гелена [16]. Хлопці та дівчата вивчали закон Божий, російську і церковнослов’янську мови, читання з граматику, арифметику, основи алгебри та елементарну геометрію, креслення, історію Росії, світознавство та основи ремесел (столярну та слюсарну справу для хлопців, шиття та вишивання для дівчат). На четвертому році навчання дівчата вчилися кроїти та фарбувати тканину у майстернях, а також паралельно навчалися шиттю та гаптуванню. Випускники поступали на роботу до мануфактури П. Гелена як повноцінні кваліфіковані працівники.

У зазначений період в Олександрівську Катеринославської губернії працювало училище-хутір глухонімих, назване Мар’їнським. Метою діяльності цього закладу було навчання протягом дев’яти років звукової (усній) мові, читанню, письму, закону Божому, чистописанню, арифметиці, малюванню і кресленню, а також деяким ремеслам. Якщо хлопців навчали працювати з деревом, то дівчата займалися протягом трьох років традиційною справою – рукоділлям. Заняття з рукоділля тривали з 14.30 до 18-ої години: крій, в’язання на спицях і крючком, латання одягу і білизни, вишивання, шиття [17].

Навчальні програми середніх жіночих професійних шкіл із загальноосвітніх предметів нагадували програми гімназій, але були дещо скорочені за обсягом у зв’язку із наявністю значної кількості спеціальних предметів [18]. Навчальні плани та програми зазначених шкіл розробляла педагогічна рада кожної школи, тому вони були різними (див.

Таблиця 1

Розподіл тижневих уроків у жіночих професійних школах Феодосії та Сімферополя

Навчальні предмети	Феодосійська громадська жіноча професійна школа	Сімферопольське жіноче професійне єврейське училище А.Коган	
		Початкове відділення	Професійне відділення
Закон Божий	1	1	1
Російська мова	3	10	3
Арифметика	2	5	2
Малювання	4	–	2
Креслення		–	–
Чистописання	2	2	–
Російська історія	2	–	1
Географія	2	2	2
Природознавство		–	–
Гігієна і надання першої допомоги	2	–	1
Товарознавство і припасоведення	1	–	–
Рукоділля	21	5	31
Спів	1	2	2
Єврейська мова	–	4	2
Історія євреїв	–	3	2
Геометрія	–	–	1
Фізика	–	–	1
Всього	41	34	51

Отже, різниця у навчальних планах прямо залежала від ініціатора створення навчального закладу. Жіноча профшкола, відкрита Феодосійським міським громадським управлінням, та приватна єврейська школа у Сімферополі мали низку спільних загальнообов’язкових предметів. Навчальний курс єврейського училища А. Коган був

розширений за рахунок фізики, геометрії та власне національних предметів (єврейської мови, історії євреїв).

Професійні жіночі навчальні заклади Півдня України, залежно від мети навчання і виховання, мали відповідний соціальний контингент (див. табл. 2) [складено за: 23, 24, 25, 26, 27].

Таблиця 2

**Контингент жіночих та змішаного типу професійних шкіл
Півдня України на початку ХХ століття**

Назва навчального закладу	Кількість учнів	Розподіл учениць	
		за станами	за віросповіданням
Приватна безкоштовна жіноча профшкола А. Машковцевої (Сімферополь)	73	Дворян – 3, чиновників – 1, почесних громадян – 2, купців – 1, міщан – 29, селян – 31, іноземців – 1, інших – 5	Православних – 68, лютеран – 3, католиків – 2
Миколаївське музичне училище Російського музичного товариства	191	Дворян – 26, почесних громадян – 4, купців – 9, міщан – 147, іноземців – 4, духовного звання – 1	Православних – 48, лютеран – 5, католиків – 8, іудеїв – 130
Жіноче професійне училище Дніпровського повіту Таврійської губернії	58	Дворян і чиновників – 10, купців – 3, міщан – 30, селян – 10, інших – 5	Православних – 36, католиків – 1, лютеран – 2, інших – 19

Отже, дані таблиці свідчать, що соціальний склад жіночих професійних шкіл був неоднорідним: у нижчих професійних школах навчалися в основному діти нижчих станів, у середніх – вищих і середніх, що пов'язано із фінансовою можливістю останніх здобути якісну освіту. Переважання того чи іншого віросповідання залежало від національного характеру школи (єврейська, караїмська та ін.), кількості представників національних меншин у певній місцевості.

Система викладання у різних професійних навчальних закладах могла бути предметною (наприклад, у Сімферопольській приватній профшколі А. Машковцевої, професійному відділенні Сімферопольської приватної єврейської профшколи), або класною, тобто коли пояснення матеріалу здійснювалося всьому класу одночасно (початкове відділення Сімферопольської приватної єврейської профшколи) [21, 22].

Таким чином, на початку ХХ століття на Півдні України існувала розгалужена система жіночої професійної освіти, що сприяла активному залученню жіноцтва до суспільного і промислового виробництва, підвищенню їхньої ролі у суспільстві. Ініціаторами відкриття шкіл були приватні особи, товариства, органи місцевого самоврядування, саме тому зміст освіти кожного закладу мав свої особливості. Навчальними планами передбачалося вивчення загальноосвітніх дисциплін (за програмою гімназій) і спеціальних (ремісничих, технічних тощо). Релігійне виховання і практична спрямованість навчання були тими факторами, що об'єднували усі різноманітні жіночі професійні навчальні заклади.

Матеріал статті може стати в нагоді при вивченні питання історії освіти України, у тому числі й жіночої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок ХХ століття): Нариси / М.Д. Ярмаченко (відп. ред.), Н.П. Калениченко, С.І. Гончаренко та ін. – К.: Рад. школа, 1991. – С. 322.
2. Пузанов М.Ф., Терещенко Г.И. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР. – К.: Вища школа, Головное изд-во, 1980. – С. 15.
3. Применко Л.В. Проблеми жіночої освіти в національних системах освіти і виховання України і Франції (XVIII – перша чверть ХХ століття): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1994. – С. 62.
4. Народное образование в Херсонской губернии за 1905 г. с очерком грамотности населения губернии по данным всеобщей переписи 1897 года. – Херсон: Типо-литограф. наслед. О.Д. Ходушиной, 1907. – С. 53.
5. Доватор Р.Л. Из истории трудового воспитания и обучения в России. Разработка проблем ручного труда // Вопросы истории и педагогики дореволюционной России. Сб. науч. тр. / Под ред. Э.Д. Днепров. – М.: НИИ общей педагогики АПН СССР, 1978. – С. 81.
6. Державний архів при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 256-257 зв.
7. ДААРК. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 2302. – Арк. 89-130 зв.
8. ДААРК. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 52-53.
9. ДААРК. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 2 зв.
10. ДААРК. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 115 зв.
11. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО). – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 1461. – Арк. 16.
12. ДАМО. – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 1155. – Арк. 32.
13. Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры южного Прибужья (от истоков до начала ХХ века). В 3-х кн. Кн. 1. Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. – Николаев: Тетра, 2000. – С. 108.
14. ДАМО. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 30 зв.-31.
15. ДААРК. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 2491. – Арк. 257 зв.
16. Білецький О. Розвиток приватної початкової освіти у Катеринославській губернії (друга половина XIX – початок ХХ століття) // Рідна школа. – 2004. – № 3. – С. 69.
17. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 285. – Арк. 18-19.
18. Сухенко Т.В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 72.

19. ДААРК. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 2353. – Арк. 185 зв.
20. ДААРК. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 2355. – Арк. 93.
21. ДААРК. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 177. – Арк. 3.
22. ДААРК. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 52 зв.
23. ДААРК. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 11 зв, 12.
24. ДААРК. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 53.
25. ДААРК. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 3-4.
26. ДАМО. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 702. – Арк. 56-87.
27. ДААРК. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 2273. – Арк. 5 зв.-6.